

ІНШОМОВНІ СЛОВА В НАУКОВИХ ТВОРАХ ІВАНА ОГІЄНКА (МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА)

Г. А. Онищенко

ІНШОМОВНІ СЛОВА В НАУКОВИХ ТВОРАХ ІВАНА ОГІЄНКА (МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА)

Ідеться про використання іношомовних слів у наукових творах І. Огієнка; аналізуються найтипівіші лексико-семантичні групи.

Ключові слова: абстрактні іменники, конкретні поняття, термінологічні поняття, лексико-семантична група.

Рассмотрено использование иноязычных слов в научных работах И. Огиенко; проанализированы наиболее типичные лексико-семантические группы.

Ключевые слова: абстрактные имена существительные, конкретные понятия, терминологические понятия, лексико-семантическая группа.

The article studies foreign loan words in I. Ogiyenko's scientific works; the most widespread lexico-semantic word-groups have been analyzed.

Key words: abstract nouns, concrete notions, terminological notions, lexico-semantic group.

У праці «Наука про рідномовні обов'язки» [2] Іван Огієнко рішуче виступив проти необдуманого вживання «ялових» слів, тобто іношомовних, у випадках, коли їх можна замінити українськими відповідниками. Проте в лексичній системі його наукових праць іношомовні запозичення (здебільшого старі запозичення з грецької та латини, а також слова термінологічного характеру) посідають значне місце.

У мові творів Івана Огієнка наявні запозичення з різних мов: латини, французької, грецької, польської, португальської. Ми структуруємо відібраний матеріал не тільки за тематичним показником (на лексико-семантичні групи), а й за етимологічним критерієм (за мовою походження).

Латинізми представлено такими лексико-семантичними групами:

– *термінологічні абстрактні іменники (загальнонаукові, мовознавчі, літературознавчі терміни): агітація («agitatio» – приведення до руху): Поширення християнства на перших порах його було зовсім неможливе без відповідної агітації та навчання основ нової віри зрозумілою мовою [3, с. 66]; декламація («declamatio» – вправи з красномовства): Уряджувати в рочищі «Свята Рідної Мови» (декламації, співи, відчити) [2, с. 66]; лекція («lectio» – читання): Учні всіх середніх шкіл мусять уживати як на лекціях, так і на перервах і вдома тільки чистої літературної мови, завжди пильно слідкуючи за своєю мовою і вимовою [2, с. 46]; пропаганда («propaganda» – розповсюдження): ...пропаганда головних рідномовних гасел і науки про рідномовні обов'язки [2, с. 69]; процес («processus» – просування): Слов'янська азбука – це витвір не одновікового еволюційного процесу [3, с. 24]; З цього свідчення бачимо також, що слов'янське письмо проходило довгий процес розвою [3, с. 30]; результат («resultatus» – відображений): ...постав як результат довгого повільного розвою [3, с. 29]; релігія («religio» – благочестя, святиня): ...щоб усі підручники з релігії для всіх шкіл були написані такою зразковою літературною мовою, щоб на них мовно виховувалася наша молодь [2, с. 32]; момент («momentum» – рушійна сила, поштовх): У своїм культурнім розвитку слов'яни дійшли до того моменту, коли настав найкращий час для появи реформатора, який упорядкував би їм письмо і склав азбуку [3, с. 52];*

– *іменники-назви людей та об'єднань людей: автор («auctor» – творець): ...вважаю за риторичну прикрасу автора [3, с. 68]; геній («genius»): ...для виховання правдивих національних талантіві геніїв [2, с. 15]; патріот («patriotes» – земляк, співвітчизник): ...вважає це місце в ЖК за інтерполяцію, за вставку якогось моравського патріота [3, с. 80]; інтелігенція («intelligens (intelligentis)» – той, що знає, розуміє): ...творити національно міцну інтелігенцію й національно міцні характери [3, с. 15]; канцелярія («cancelli» – шафи): ...неїм самим, а міністрамчи канцеляріям, не раз випадала потреба, щоб їхні підданці-слов'яни мали якусь упорядковану азбуку для своєї мови, але справа все-таки до кінця не доходила [3, с. 75]; колонія («colonia» – поселення): Грецькі колонії (на Чорному морі) існували поблизу східнослов'янських народів із прадавніх часів [3, с. 26];*

– абстрактні прикметники (термінологічного характеру): активний («activus» – діяльний, енергійний); пасивний («passivus» – пасивний): *Словник нашої мови буває: активний – слова наших писань і розмов, і пасивний – слова, що ми їх розуміємо, але практично не вживаємо, як рідких чи малознаних* [3, с. 24]; апіорний («apriori» – з попереднього): *Докази ці переважно апіорні, але ось ще низка доказів й історичних* [3, с. 29]; еволюційний («evolutio» – розгортання): *Слов'янська азбука – це витвір не одновікового еволюційного процесу* [3, с. 24]; мінукульний («minusculus» – дуже маленький, крихітний): *...десь із VIII–IX ст. почалося в Греції й письмо серединне між ними – мінукульне, для потреб буденних і книжних* [3, с. 38]; моралізуючий («moralis» – той, що стосується звичаїв, поведінки): *Для домашнього т. зв. моралізуючого читання священник має поручати своїм вірним тільки книжки й часописи, що писані чистою літературною мовою* [2, с. 2]; офіційний («officialis» – посадовий): *...ще до офіційного прийняття християнства тим чи іншим народом* [3, с. 28]; приватний («privatus» – звільняти): *Рідна мова глибоко пересякає наше духовне життя – приватне й державне* [3, с. 3]; реальний («realis» – речовий): *...але нічого реального, крім самої гіпотези, він не подав* [3, с. 70]; ритуальний («ritualis» – обрядовий): *...а це говорило б про ритуальне вживання рун у слов'ян* [3, с. 45]; суб'єктивний («subjectum» – той, що лежить знизу, підмет): *...як нічого не вияснила й суб'єктивна рецензія проф. Йос. Вайса* [3, с. 33]; унціальний («scripturauncialis» – вид почерку): *...її джерело – грецьке унціальне письмо не IX ст., а ще VII ст., цебто що форма грецького унціалу VII ст. більше подібна до форми найдавніших наших кирилівських пам'яток, аніж грецький унціал IX ст.* [3, с. 29];

– іменники-назви предметів, документів, жанрів, знаків, одиниць вимірювання: акт («actum» – діяння, діло); документ («documentum» – зразок): *...а ці зносини неможливі були без писаних актів, – і послы, і купці, відправляючись до Візантії чи до Руси, мусіли мати на руках якісь писані документи* [3, с. 31]; кварт («quarta» – четвертина): *...так господині зазначають число виданих у борг кварт молока* [3, с. 50]; легенда («legenda» – те, що треба читати): *Звичайно, це може бути тільки легенда, але легенда характерна* [3, с. 32]; *...десь із VIII–IX ст. почалося в Греції й письмо серединне між ними – мінукульне, для потреб буденних і книжних* [3, с. 38]; літера («littera» – буква): *...у греків встановилася вже навіть певна стала система для передавання грецькими літерами слов'янських слів* [3, с. 38]; матеріал («materialis» – речовий): *Кожний священник мусить збирати діалектологонічний матеріал для вивчення своєї рідної мови* [3, с. 2]; патент («patens» – відкритий): *В урядовім листуванні, а також у зносинах із патентами, урядовці вживають соборної літературної мови й вимови й соборного правопису* [3, с. 58]; рецензія («recensio» – огляд, обстеження): *...усі рецензії побіжні, що поверхово спинялися на якимсь питанні чи й на кількох, залишаючи без відповіді всі інші* [3, с. 3]; фальсифікат («falsificare» – підробляти; підробка): *Писано про них дуже багато, але, на жаль, наука ує прийшла до якоїсь остаточної думки про них; а сувора критика їх з боку академіка Ягіча, котрий усі слов'янські рунічні пам'ятки визнає зафальсифікати, ще довго не дасть можливості всебічного об'єктивного їх вивчення* [3, с. 47];

– іншомовні дієслова, утворені від відповідних іменників: занотувати («annotatio» – примітка, позначка): *У кожного народу ще задовго до появи сталого письма існували найрізніші способи зазначати свою власність або занотовувати щось від забуття* [3, с. 48]; спеціалізуватися («specialis» – особливий): *Недержавний народ мусить пильнувати, щоб його вчені спеціалізувалися головно в науках національних, що підносить свідомість народу й що ними чужа наука відповідно займатися не буде* [2, с. 53].

Давньогрецька мова з давніх-давен служить джерелом запозичень лексики термінологічного характеру. У наукових розвідках використання термінології обійти неможливо, а заміна усталених термінів українськими відповідниками не завжди мотивована та доречна. Запозичення з давньогрецької можна загалом поділити на дві великих групи:

– абстрактні поняття термінологічного характеру: аналіз («????????» – розкладення, розчленування): *Знаю, що кожне з цих історичних свідчень вимагає ще докладного аналізу про свою правдивість* [3, с. 29]; гімн («hymnos» – спів слави): *Кожні збори Гуртка розпочинаються й закінчуються відспіванням рідномовного гімна* [2, с. 65]; гіпотеза («hypothesis» – припускати): *Щоб розбити мою гіпотезу про існування слов'ян-*

ського письма до Костянтина [3, с. 3]; діалект («dialektos» – говір, наріччя): Кожний священник мусить збирати діалектологічний матеріал для вивчення своєї рідної мови [2, с. 2]; діалог («dialogos» – розмова між двома особами): В цьому короткому діалогові на царській нараді, що його подає нам ЖК, можна запримітити багато недомовленого, якоїсь – так би мовити – політичної гри [3, с. 76]; енциклопедія («enkyklopaideia» – коло знань): Так, професор Г. Воскресенський у «Богословській енциклопедії» (1909) так розуміє це місце [3, с. 75]; епоха («epoche» – зупинка): Ще в епоху до прийняття християнства слов'яни вживали для своїх потреб свого власного невпорядкованого слов'янського письма [3, с. 39]; критика («kritike» – мистецтво розбирати, судити): Праці Пекосинського, Лецеєвського та інших, що визнають оригінальність Мікожинських каменів, викликали гоструктуру, і нині ці камені більшість учених вважає за підробку [3, с. 46]; міфологія («mythos» – сказання): ...не зберегла, бо розвиненої міфології слов'янський народ взагалі не знає [3, с. 25]; монографія («monos» – один і «grapho» – пишу): Думаю, що питання про слов'янське письмо перед Костянтином є таким важливим у нашій науці, що давно пора присвятити йому окрему монографію й потрактувати його поважно [3, с. 3]; музей («museion» – храм муз): Цей срібний медальйон купив був президент міста Кракова Фрідляйн десь у 60-х роках XIX ст. і віддав його Краківському музею [3, с. 47]; політика («????????» – мистецтво управління); система («systema» – ціле, складене з частин): ...зветься рідномовною політикою, або наукою про рідномовні обов'язки [2, с. 5]; стиль, стилізація («stylos» – паличка для письма): ...й надати їй єдності та певної системи та стилізації [3, с. 78]; скепсис («skepsis» – сумнів): Цікаво, що перебільшений скепсис Вайсів до нових теорій підкреслює йому й проф. М. Вайнгарт [3, с. 25]; сцена («skene» – шатро): Вибираючи для сцени старші п'єси, що писані зовсім нелітературною мовою, театр мусить у таких п'єсах перероблювати мову на взірцеву сучасн [2, с. 51]; теорія («theoria» – спостереження, дослідження): Теорію про існування слов'янського письма до Костянтина о. Вайс називає «палеографічним романтизмом» [3, с. 25]; тон («tonos» – напруження, наголос): ...через це він говорить про нього у згірдливному тоні, як про цілком поганську і маловарту [3, с. 41]; фізіологія («physis» – природа, уподібнення): Уподібнення постає з фізіологічних причин і в мові нашій відоме з доісторичного часу [1, с. 20]; характер («charakter» – риса, особливість): ...творити національно міцну інтелігенцію й національно міцні характери [2, с. 15]; – прикметники та прислівники загальнонаукового та вузькоспеціального термінологічного характеру: аподиктичний («apodeiktikos» – доказовий, доведений, переконливий): Відкидати аподиктично навіть джерельні свідчення – це мало переконливе [3, с. 25]; етнографічний («ethnos» – племя, народ): Найголовніший і найміцніший цемент, що об'єднує етнографічний народ і перетворює його в свідому націю – то соборна літературна мова [2, с. 4]; ідеографічний («idea» – ідея і «grapho» – пишу); силабічний («syllabe» – склад): Дехто з учених бачать у них спробу ідеографічного писання, інші навіть бачать початки письма силабічного; у всякому разі це вже знаки для передачі людської думки [3, с. 50]; палеографічний («palaios» – давній і «grapho» – пишу): Теорію про існування слов'янського письма до Костянтина о. Вайс називає «палеографічним романтизмом» [3, с. 25]; практичний («praktikos» – діяльний, активний): Словник нашої мови буває: активний – слова наших писань і розмов, і пасивний – слова, що ми їх розуміємо, але практично не вживаємо, як рідких чи малознаних [2, с. 24]; риторичний («rhetorike» – красномовство): ...вважаю зариторичну прикрасу автора [3, с. 68].

Французька мова у XIX ст. часто була посередником між латиною, грецькою та слов'янськими мовами, тому деякі терміни запозичені саме з неї. Французькі запозичення можна поділити на такі лексико-семантичні групи:

- абстрактні поняття термінологічного характеру: романтизм («roman» – романський): Теорію про існування слов'янського письма до Костянтина о. Вайс називає «палеографічним романтизмом» [3, с. 25]; консерватизм («conservatisme» – від «зберегати»): Думаю, що власне занадто яскравий палеографічний консерватизм у питаннях повстання слов'янських азбук не дав змоги проф. Вайсові піти ширшою дорогою й дати працю більшу, ніж звичайний підручник [3, с. 25];
- збірні поняття: преса («presse»): Преса – то головний двигун розвитку рідної мови [2, с. 28];

– конкретні поняття: журнал («journal», «jour» – день, тобто щоденне видання): *Кожен свідомий громадянин мусить матеріально духовно підтримувати свої рідномовні журнали* [2, с. 11]; медаль, медальйон («medaille»; «medallion»): *Більшість учених не визнають також за автентичний пам'ятник і краківський медальйон з рунічними написами* [2, с. 47]; *Лецеєвський твердить, що краківський медальйон – це медаль, вибита 965 р. з приводу охрещення Польщі* [3, с. 47]; п'єса («piese» – вистава): *Вибираючи для сцени старші п'єси, що писані зовсім нелітературною мовою, театр мусить у таких п'єсах перероблювати мову на взірцеву сучасну* [2, с. 51].

Випадки вживання полонізмів, запозичень з німецької та португальської, скандинавських мов є поодинокими та під класифікацію не підпадають. Щоразу такі слова використовуються з різною стилістичною метою, зокрема:

– використання полонізму *склеп* («крамниця, магазин»): *Заходячи до чужого склепу на твоїй землі, говори тільки рідною мовою* [2, с. 61] обумовлено діалектологічним фактором: уживання такого слова замість слова *крамниця* характерне для західноукраїнських областей, із яких родом Іван Огієнко;

– запозичення з німецької мови різнопланові: слово *фронт* («front» – у лоб): *В справах рідномовної політики свого народу мусить бути серед цілого громадянства за всяких обставин тільки однодушний міцний фронт* [2, с. 10] – давнє запозичення, що означає єдину лаву; *цемент* («zement» – бите каміння): *Найголовніший і найміцніший цемент, що об'єднує етнографічний народ і перетворює його в свідому націю – то соборна літературна мова* [2, с. 4] – це слово якнайточніше втілює думку автора про необхідність міцного єднання;

– запозичення із скандинавських мов: *saga* («saga» – розповідь): *...північні саги, що так залюбки розповідають про тих своїх земляків, які ходили на Русь, зовсім мовчать про скандинавське походження руської династії* [3, с. 60]; *руни* («run» – таємниця): *В давній час загальногерманським письмом були т. зв. руни* [3, с. 41]; *футорк* («futarc» – письмо): *Англійський футорк не місцевого походження – англосакси принесли були його з континенту; він має 27 знаків і трохи іншу форму; найдавніша його пам'ятка походить із VI ст.* [3, с. 44] – не є типовими для української мови. У мові творів Івана Огієнка вони використовуються як терміни для опису специфічних мовно-літературних явищ, що походять із скандинавського світу або є типовими тільки для нього;

– запозичення із португальської мови: *мапа* («mapa» – географічна карта): *Через це така карбованка стає ніби мапою* [3, с. 51].

Таким чином, уживання запозиченої лексики в наукових творах Івана Огієнка зумовлене термінологічним характером цієї лексики та її незамінністю, відсутністю українських відповідників, звичкою автора до використання певних слів та виразів із суб'єктивних причин.

Основними лексико-семантичними групами запозиченої лексики є термінологічні абстрактні поняття, назви предметів, жанрів, документів; прикметники на означення абстрактних ознак (рис характеру, наприклад); дієслова іншомовного походження, що мають українські відповідники.

Бібліографічні посилання

1. Огієнко І. Наочна таблиця милозвучності української мови / І. Огієнко // Дивослово. – 1996. – № 5–6. – С. 16–22.
2. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки: Рідномовний Катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства / І. Огієнко. – [факс. вид.]. – К.: Обереги, 1994. – 72 с.
3. Огієнко І. Повстання азбуки й літературної мови слов'ян / І. Огієнко // Україна освітня: історія, персоналії, поступ: Український культурологічний альманах. – К.: Фонд сприяння розвитку мистецтв, 2007. – Вип. 17. – С. 24–85.